

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Csukovits Enikő

Felelős szerkesztő:
Kulcsár Beáta

Szerkesztőség:
Bácsyati Dániel, Bartha Ákos, Eiler Ferenc,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

Kiadó: Magyar Történelmi Társulat
Kiadó, szerkesztőség: H–1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
157. évfolyam (2023) 6. szám

Szerkesztőbizottság:

A. Sajti Enikő, Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, G. Etényi Nóra,
Hermann Róbert, Horn Ildikó, Klaniczay Gábor, Kövér György, Krász Lilla, Lévai Csaba,
Molnár Antal, Orosz István, Pál Judit, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila, Rainer M. János,
Szakály Sándor, Varga Zsuzsanna, Veszprémy László, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Robert John Weston Evans (UK),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Lengyel Tünde (Szlovákia), Stanisław A. Sroka (Lengyelország),
Arnold Suppan (Ausztria), Kees Tszelszky (Hollandia)

Vendégszerkesztő (Mecenatúra és társadalmi vállalkozás):

Klement Judit

A szám szerkesztésében közreműködött:

Simon Anita

Olvasószerkesztő:

Reményi József Tamás

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate
www.primerate.hu
ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

MECENATÚRA ÉS TÁRSADALMI VÁLLALKOZÁS

<i>Klement Judit</i> : Bevezető	1045
<i>Bárány Zsófia</i> : A Szent István Társulat és támogatói köre 1848 és 1858 között	1047
<i>Szalisznyó Lilla</i> : A Nemzeti Színház és a jótékonyosság különböző formái a 19. században	1067
<i>Konrád Miklós</i> : Zsidó nagypolgári mecenatúra és műpártolás a dualizmus idején	1093
<i>Baráth Katalin</i> : Stadionok közadakozásból. A korai sportpályák támogatói az FTC és az MTK történetében, 1909–1912	1115
<i>Róka Enikő</i> : Az értékhalmozás csendes évtizedei. A Fővárosi Képtár története, 1959–1989	1141

TANULMÁNY

<i>Bácsyati Dániel</i> : A széplelkű kamaraispán és más szerencselovagok. III. András olaszai	1171
--	------

KÖZLEMÉNY

<i>László Andor</i> : Bocskai István, a magyarok „Mózese”	1195
---	------

IN MEMORIAM

Nomina nuda tenemus. In memoriam Miskolczi Ambrus (1947–2023) (<i>Nagy Levente</i>)	1211
--	------

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Kánász Viktor</i> : Oroszlán a végvárban. Thury György és Nagykanizsa (<i>Csermelyi József</i>)	1217
---	------

<i>Mihalik Béla Vilmos: A kétszer megváltott nép. Katolikus egyház a Jászkunságban</i> (1687–1746) (<i>Nagy Kornél</i>)	1219
<i>Czeferner Dóra: Kultúrmisszió vagy propaganda? Feminista lapok és olvasóik</i> Bécsben és Budapesten (<i>Paál Vince</i>)	1222
<i>Mózessy Gergely (szerk.): Griger Miklós feljegyzései</i> (<i>Keresztes Csaba</i>)	1225
<i>Nagy József: Békeévek Mars árnyékában. A Székely Határvédelmi Erők története</i> (1940–1944) (<i>Kázmér László</i>)	1228
<i>Eörsi László: „Irgalomnak helye nincs”. Az 1956-os forradalom és szabadságharc</i> kivégzett résztvevői (<i>Apor Péter</i>)	1230
E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	1235

Bácsatyai Dániel

A SZÉPLELKŰ KAMARAI SPÁN ÉS MÁS SZERENCSELOVAGOK

III. András olaszai*

Már jócskán túljárt életének delelőjén a firenzei születésű, ám száműzetésbe kényszerült s végül Bolognában otthonra talált nemesúr, Baldo da Passignano, amikor elhatározta, hogy könyvben állít emléket pályája legizgalmasabb fejezetének. A szóban forgó események helyszíne Magyarország volt: Baldo ugyanis egyike azoknak az olaszoknak, akik 1290. augusztus 6-án¹ jelen voltak III. András magyar király székesfehérvári koronázásán. A Velencében nevelkedett Andrásnak tett szolgálatokért Baldót – ahogy a befejezett műről hírt adó krónikás írja – az uralkodó a *comes* címmel tüntette ki.² Az utolsó Árpád-házi király kalandjairól írt könyv sajnos nem maradt fenn, mint ahogy a tollforgatásban járatos szerző más művei sem, nem számítva egy fiatalkori szerelmes verset, a szicíliai közvetítéssel Toszkánában meghonosodó provanszál trubadúrköltészet egyik darabját.³ Az irodalmi vénájú kalandor természetesen aligha az egyetlen itáliai, aki a trónkövetelőt Magyarországra kísérte, mégis ő az egyedüli, akiről bizonyosan tudható, hogy jelen volt a koronázási ünnepségen. A többiek, köztük a legközelebbi családtagok – az édesanya, Tommasina és a nagybácsi, Albertino Morosini – csak később bukkannak fel az új király oldalán. Baldo bizonyára sokuk nevét és tetteit feljegyezte, ám mivel az említett könyvet sajnos nélkülöznünk kell, magam teszek kísérletet arra, hogy azt a keveset, ami III. András olaszairól tudható, az olvasók elé tárjam.

* A kutatást a PD 138985 számú NKFIH-pályázat támogatása tette lehetővé.

¹ *Bácsatyai Dániel*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei. (Közlemények Székesfehérvár történetéből) Székesfehérvár 2019. 20–21., 52.

² *Miscellanea novo ordine digesta I–IV*. Ed. Stephanus Baluzius – Joannes Dominicus Mansi. Lucae 1761–1764. IV. 105. (Catalogus Fontium Historiae Hungaricae I–III. Ed. Albinus Franciscus Gombos. Budapestini 1937–1938. I. 808.) Minderről egy Pietro Corcadi nevű bolsenaí származású krónikás tájékoztat minket, aki szülővárosából Firenzébe került, s ott saját korábbi jegyzeti és a helyben megismert krónikák felhasználásával történeti mű írásába fogott. Az 1342-ig terjedő olasz nyelvű krónika kódexét már a 15. század elején Luccában használták, s ma is ott őrzik (Archivio di Stato, Orsucci 40.). – *Otto Hartwig*: Quellen und Forschungen zur ältesten Geschichte der Stadt Florenz I–II. Marburg–Halle. 1875–1880. I. xxx–xliii.; *Repertorium fontium historiae medii aevi primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum et pluribus nationibus emendatum et auctum*. I–XI. Romae 1962–2007. III. 401.; *Luisa Miglio*: Pietro Corcadi. In: *Dizionario biografico degli italiani I–LXXXV*. Roma 1960–2016. (a továbbiakban: DB). XXVIII. 782.

³ *Guido Zaccagnini*: Un rimatore delle origini cortigiano del re d’Ungheria. Baldo da Passignano. *Giornale storico della letteratura italiana* 90. (1927) 80–81.

A firenzei irodalomtörténet-írás Baldo da Passignano magyarországi éveit az életrajz fehér foltjai között tartja számon. A helyzetet Kovács Zsuzsa italianista 1998-ban olasz nyelven megjelent rövid tanulmánya változtathatott volna,⁴ ám ez mind Itáliában, mind itthon ismeretlen maradt. A III. András által megnevezett firenzeit Kovács Zsuzsa azzal a Bald szepesi ispánnal azonosította,⁵ aki 1291–1292-ben a király kamaraispánjaként nevezte meg magát.⁶ Az azonosítás kétségtelenül helytálló, néhány fontos részletet azonban, köztük a király kalandjairól szóló könyvre vonatkozó híradást Kovács Zsuzsa írása nem említi. A megfeleltetés alapja – a név azonosságán túl – az volt, hogy a magyarországi és az itáliai források egyaránt beszámolnak a firenzei Cipriani házhoz fűződő rokonságról. Bald ispán unokaöccse, Guetto Cipriani már III. András koronázása előtt a majdani uralkodót szolgálta, amiért 1300-ban a sárosi vár Sebes nevű földjét nyerte jutalmul, azzal a kikötéssel, hogy azt az uralkodó a lengyel határ menti, várral is rendelkező Palocsa birtokért bármikor visszaveheti.⁷ Guetto édesanyja, Aldimaringa, Baldo leánytestvére volt, akit az a Gerardo Cipriani vett nőül, akit ghibellini érzelmei miatt vélhetően Baldóval együtt száműztek 1266-ban Firenzéből,⁸ s aki 1274-ben Baldóval közösen állított ki egy nyugtát Bolognában.⁹ Ismerjük Gerardo és Aldimaringa másik gyermekét, Giovannát is, akit Baldo da Passignano házassított ki 1309-ben.¹⁰

A Ciprianihoz fűződő családi kapcsolat mellett Baldo da Passignano és Bald ispán azonosságára még egy kétségtelen bizonyítékot hozhatunk fel, ez pedig nem más, mint az ispán pecsétje, amelynek köriratában a tulajdonos teljes neve olvasható. Fejérpataky László, aki a jászói konvent hiteleshelyi levéltárában bukant rá az ispán egy 1294. évi kiadványán függő pecsétjére, a következőképpen oldotta fel a nehezen megfejthető írást: +S. BALDI. D. PA. IGPANO COITIS D. SCEP.¹¹ A pecséten címer is volt: a heraldikailag jobbra dőlt pajzson két egy-

⁴ Uo. 76–77.

⁵ *Kovács Zsuzsa*: Italiani alla corte di Andrea III, re d’Ungheria (1290–1301). In: *La civiltà ungherese e il cristianesimo I. A magyar művelődés és a kereszténység I.* Szerk. Monok István – Sárközy Péter. Bp.–Szeged 1998. 135.

⁶ *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Bp. 2011. (a továbbiakban: Archontológia 1000–1301) 249.

⁷ 1300. április 9.: Hazai Okmánytár I–VIII. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VIII. 403–404. Vö. *Nógrády Árpád*: Sáros vármegye. (Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Új sorozat 1.) Bp. 2022. 435–439., 494–498.

⁸ *Ernestine Werder*: Studien zur Geschichte der lyrischen Dichtung im alten Florenz. Zürich 1918. 129–130.

⁹ *Giovanni Livi*: Dante, suoi primi cultori sua gente in Bologna. Bologna 1918. 159.

¹⁰ *Werder, E.*: Studien i. m. 130.

¹¹ A Magyar Történelmi Társulat 1878. évi aug. 27–szept. 1-ei vidéki kirándulása Abauj-vármegyébe s Kassa városába. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1878. [A Századok 1878. évi évfolyamának melléklete.] 132. (A vonatkozó rész Fejérpataky László munkája.)

mást keresztező tárgy – talán nyílvevő – látható, felső száraik között Fejérpatak szerinti rózsát, a pajzson pedig koronás vagy tolldíszes sisakot találunk. A szepesi ispán egy 1291. évi kiadványán, amely a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában található, ugyancsak fennmaradt Bald pecsétje. A címerképről ez alapján sem derül ki több, ám a körirat részletei könnyebben olvashatóak: +S. BALDI D. PASIGNANIO. CO(M)ITIS D. SCEP.¹²

Mindezek előrebocsátása után ismerkedjünk meg Bald ispán fordulatokban bővelkedő életének részleteivel. Mint láttuk, a császárpártiak számára végzetes beneventói csata után, 1266-ban üzték el Firenzéből, ahol a pápaságot támogató guelf párt győzedelmeskedett. A következő évben már Bolognában tartózkodott, s két év múlva felvételt nyert a Toszkán Társaságba (*fraternitas et societas Tuscorum, qui reperiuntur Bononie*) is. Mivel a társaság csak huszonöt éves kortól fogadott tagokat a soraiba, jogosan következtetett arra Guido Zaccagnini, hogy Baldo 1244 körül látta meg a napvilágot.¹³ 1274 után a későbbi szepesi ispán harminc évre eltűnik az itáliai forrásokból, magyarországi kalandja után azonban számos híradás említi. Mint láttuk, Baldo és a nevezetes firenzei Cipriani-ház sorsa szorosan összefonódott, s az előbbi nemcsak a száműzetés, hanem a magyar király kenyerét is megosztotta unokaöccsével, Guetto Cipriánival. III. András halála után Guetto bizonyosan hazatért Firenzébe, ám 1302-ben, a fekete guelfek hatalomra jutását követően – nyolc hónappal Dante száműzetése után – ismét el kellett hagynia szülővárosát.¹⁴ Baldo a jelek szerint sosem látta viszont Firenzét. András király temetését követően Szepes várát II. Vencel cseh királynak és fiának adta el,¹⁵ majd visszatért Itáliába. 1303 és 1306 között Pagno nevű fivérével együtt ismét Bolognában találjuk – 1304-ben polgárjogot nyert¹⁶ –, ahol fényűző életet élt.¹⁷ Miután azonban 1307-ben a ghibellineknek és a fehér guelfeknek Bolognából is távozniuk kellett, Padovában tűnt fel.¹⁸ Az 1304-ben száműzött firenzei költő, Francesco da Barberino itt találkozott „az igen nemes és komor (*morosus*) Baldo da Passignano comes úrral, akit – mint írja – gondossága és erényei a magyar király udvarában magasba emeltek”.¹⁹ A padovai találkozó során kiderült, hogy

¹² 1291: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 71238.

¹³ Zaccagnini, G.: Un rimatore i. m. 74.

¹⁴ Istoría fiorentina di Marchionne di Coppo Stefani pubblicata IV. Ed. Ildefonso di San Luigi. (Deli-zie degli eruditi toscani X.) Firenze 1778. 94., 115.

¹⁵ 1304. december 7.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I–II. Ed. Vincent Sedlák. Bratislavae 1980–1987. I. 163.

¹⁶ Zaccagnini, G.: Un rimatore i. m. 77.

¹⁷ Werder, E.: Studien i. m. 130.

¹⁸ Uo.

¹⁹ „[...] et hec quidem dum essem in studio Paduano, ubi cum moram traheret nobilissimus et morosus vir dominus comes Baldus de Pasignano, quem hactenus apud Regem Ungarie sollicitudo et

Francescóhoz hasonlóan Baldo is írt egy *Liber spei* (*A remény könyve*) című művet, ez azonban éppen úgy elenyészett, mint a magyarországi kalandokról szóló munka. A már hajlott korú Baldo 1309-ben visszatért Bolognába, ez alkalommal végleg. 1310-ből betegségéről értesülünk, tizzanellói földbirtokát fiaira, Andreára és Niccolóra íratta.²⁰ Ám hosszú évek vártak még rá, s túlélte gyermekeit: 1332. június 22-én, csaknem kilencven éves korában kelt végrendeletének kedvezményezettjei immár nem fiai, hanem unokaöccse és két unokája voltak.²¹

Vajon hogyan került Baldo da Passignano és Guetto Cipriani Magyarországra? Az aligha lehet kétséges, hogy már a velencei évek idején András szolgálatába szegődtek, a lagúnák közt keletkezett források azonban hallgatnak róluk. Két nyom áll rendelkezésünkre, amelyek közül az első a III. Andrást Magyarországra invitáló Lodomér esztergomi érsek személye. Lodomér ugyanis kedves barátjaként (*amicus karissimus*) szólítja meg Baldo ispánt egy 1293-ban kelt levelében,²² aki cserébe egyenesen jótevőjeként (*benefactor*) emlékezik meg az érsekről.²³ Nem lehetetlen, hogy a barátság III. András koronázása előtt szövődött, ennek körülményeiről azonban semmiféle rámponttal sem rendelkezünk. Felmerült, hogy a különösen művelt Lodomér érsek Bolognában járt egyetemre,²⁴ a felvetés azonban továbbra is csupán lehetőség, amelyet nem tudunk forrásokkal alátámasztani.²⁵ Ám ha kimutathatnánk is, hogy Lodomér Bolognában diákoskodott, annak csekély az esélye, hogy Baldoval itt kötött barátságot; a majdani érsek ugyanis nyilvánvalóan hazai közéleti szereplésének kezdete,²⁶ tehát 1264 előtt végezte felsőfokú tanulmányait, míg Baldo csak 1266 után bukkant fel az egyetemvárosban. Nincs más lehetőségünk tehát, mint egy másik nyom után elindulni, amely ugyancsak Bolognába vezet.

virtutes eius plurimum sublevarunt, et super multis novitatibus librum quendam ex proprio compilasset, per cuius tenorem magna spes gentibus preparatur, pigritia tollitur et probitas imperatur sua curialitate, cum librum ipsum Librum Spei vocaret hanc spem eodem modo in libri principio figurari mandavit, que licet forte ob defectum pictorum aliter in aliquibus picta extiterit, tamen ipse hanc haberi voluit pro sic picta.” – I documenti d’Amore di Francesco da Barberino secondo i manoscritto originale I–IV. Ed. Francesco Egidi. Roma 1905–1922. III. 10.

²⁰ Werder, E.: Studien i. m. 130.

²¹ Zaccagnini, G.: Un rimatore i. m. 83–86.

²² 1293. július 25.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–IV. Ed. Ferdinandus Knauz et al. Strigonii 1874–1999. (a továbbiakban: MES) II. 345–346.

²³ 1293. szeptember 18.: MES II. 347.

²⁴ Lásd Gerézdi Rabán Veress Endre egyetemtörténeti adattáráról írt recenzióját Irodalomtörténet 30. (1941) 4. sz. 178.

²⁵ Körmendi Tamás: Lodomér pályafutása váradi püspöksége előtt. In: Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Szerk. Zsoldos Attila. (Tanulmányok Biharország történetéről 3.) Nagyvárad 2016. 83–99.; Bácsatjai Dániel: Személyi összeköttetések a Curia Romana és a magyar egyház között a 13. század közepén. Történelmi Szemle 60. (2018) 314.

²⁶ Archontológia 1000–1301. 322.

Innen származott ugyanis Marco da Saliceto, akit az olasz irodalom III. András nevelőjeként tart számon.²⁷ A bolognai ghibellinek táborához tartozó Marco ugyancsak száműzetésben töltötte élete jelentős részét: ő 1274-ben hagyta el szülővárosát. Padovában telepedett le, ahol megélhetését jegyzői hivatása biztosította. Vélhetően már 1281-től, ám legkésőbb 1283-ban – ugyancsak jegyzőként – már a velencei patrícus, Albertino Morosini szolgálatában állt,²⁸ aki ebben az időben Chioggia *podestà*ja volt.²⁹ A tekintélyes velencei ekkor bízhatta rá kiskamasz unokaöccse nevelését. Mindez onnan ismeretes, hogy Marco 1291 nyarán kérvényt intézett Bologna városához, hogy csatlakozhasson egykori tanítványához, a magyar királyhoz, mivel velencei tartózkodása idején András „*magistere* és *familiaris*” volt.³⁰ Kovács Zsuzsa kétségbe vonta, hogy a *magister* itt nevelőt, esetleg házitanítót jelentene,³¹ a szó azonban a fenti szövegkörnyezetben nemigen jelölhet mást, miközben számos példa bizonyítja, hogy a kifejezés ebben az értelemben is használatos volt.³² Minden amellett szól, hogy az egykori nevelő úrnőjével, Tommasina Morosinivel érkezett a királyságba, s feltételezhetjük, hogy III. András anyjának halála után már nem volt maradása: 1294 szeptemberében még Magyarországon tartózkodott,³³ 1296 májusában azonban már Mantovában tűnt fel fia, Mattiolo társaságában.³⁴ Az év végén engedélyt kapott, hogy bő húsz esztendei távollét után végre hazatérjen Bolognába.³⁵ 1297 januárjában felesküdt a bolognai guelf kormányzat szolgálatára, s talán az utóbbi védelmében vesztette életét az estei örgróf, VIII. Azzo ellen viselt háborúban. 1304-ben mindenestre már bizonyosan nem volt az élők sorában.³⁶

Marco da Saliceto tehát – a szepesi ispánnal ellentétben – nem tartott ki a végsőkig III. András mellett; abban azonban lehetett szerepe, hogy kortársa, az 1270-es években ugyancsak Bolognában időző Baldo da Passignano kapcsolatba került a Morosini családdal. Ha azonban Marcónak az 1274. évi guelf tisztogatások idején el kellett hagynia Bolognát, még inkább ezt kell gondolnunk a

²⁷ *Emilio Orioli*: A bolognai Marco da Saliceto, az utolsó Árpád nevelője. Századok 44. (1910) 789–801.

²⁸ Uo. 790–791.

²⁹ *Ugo Tucci*: Albertino Morosini podestà veneziano di Pisa alla Meloria. In: Genova, Pisa e il Mediterraneo tra due e trecento per il VII° centenario della battaglia della Meloria. Genova, 24–27 Ottobre 1984. (Atti della Società Ligure di Storia Patria, nuova serie XXIV/2.) Genova 1984. 224.

³⁰ *Orioli, E.*: Marco da Saliceto i. m. 791–792.

³¹ *Kovács Zs.*: Italiani i. m. 132–133.

³² A magyarországi középkori latinság szótára. I–VI., I. pótkötet. Szerk. Boronkai Iván – Szovák Kornél. Bp. 1987–2017. VI. 167–168. (I A 4 a)

³³ *Massimo Giansante*: Marco da Saliceto. In: DB LXIX. 760–763.

³⁴ *Orioli, E.*: Marco da Saliceto i. m. 793.

³⁵ Uo. 794.

³⁶ *Giansante, M.*: Marco da Saliceto i. m.

ghibellin Baldóról, akiről 1274-et követően harminc évig hallgatnak a bolognai források. Baldo másodszer is száműzetésbe kényszerülhetett, és talán ekkor került szorosabb viszonyba Marcóval; nem lehetetlen, hogy közösen álltak a veleneci Morosinik szolgálatába.

Baldo da Passignanóval kapcsolatban még egy dolog érdemel különös figyelmet: szepesi ispánsága mellett az ifjú király kamaraispánként is alkalmazta.³⁷ Nem tudható, hogy Baldo miből tartotta el magát számkivetettsége első évtizedeiben, ám van némi alapunk, hogy feltételezzük: kereskedéssel foglalkozott – efféle tapasztalatok nélkül ugyanis aligha nevezte volna ki a király egy olyan hivatal élére, amely pénzügyi jártasságot kívánt meg. Itáliaiak már korábban is feltűntek a kamaraispáni pozícióban: az esztergomi Archinus bizonyosan veleneci származású volt,³⁸ s valószínűsíthető az itáliai eredet Perchinus vagy más néven Pernicholus³⁹ zágrábi *podestà* és livnói zsupán⁴⁰ esetében is, aki egy I. (Anjou) Károly szicíliai király udvarában teljesített diplomáciai küldetést követően, a hazaúton lett gyilkosság áldozata 1278 második fele és 1279 augusztusa között.⁴¹ Zágrábi polgár volt Perchinus nagybátyja, Mercurinus kamaraispán is.⁴² Mivel az 1291. évben legalább két, székhely nélkül emlegetett királyi kamaraispánnal találkozunk a hazai oklevelekben,⁴³ éppenséggel nem lenne meglepő, ha az említett tisztviselők egy-egy régió pénzveréséért feleltek volna. Mercurinus minden bizonnyal a zágrábi kamara élén állt, Baldo esetében azonban a kérdés nyitva áll: éppúgy irányíthatta az ország közepén (Budán és Esztergomban) működő

³⁷ Archontológia 1000–1301. 249.

³⁸ 1249. november 28.: MES I. 379. (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsai Iván. Bp. 1923–1987. [a továbbiakban: RA] II/2. 914. sz.)

³⁹ Árpádkori új okmánytár I–XII. Szerk. Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) VIII. 327. Vö. az eredeti oklevéllel: DL 745.

⁴⁰ Az a tény, hogy a magyar király alattvalója állt a Bosznia nyugati határvidékén fekvő livnói zsupánság élén (*Perchinus comes Trium Camporum*), jól mutatja, hogy IV. László magyar király anyja, Erzsébet özvegy királyné boszniai hercegnői címe nem üres titulus volt. – 1277. május 23.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–XV. Ed. Tade Smičiklas. Zagabriae 1904–1934. (a továbbiakban: CDCr) VI. 203–204.

⁴¹ Halálának időhatáraihoz: 1278. június 14.: Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera I–III. Szerk. Wenzel Gusztáv. Bp. 1874–1876. (a továbbiakban: MDEA) I. 56–57.; 1279. (augusztus előtt): ÁÚO XII. 253–254. (RA II/2–3. 2974. sz.)

⁴² *Weisz Boglárka*: Kamaraispánok az Árpád-korban. Turul 83. (2010) 83–84.

⁴³ Archontológia 1000–1301. 249. – Zsoldos Attila Héder nembéli Kőszegi János (Iván) második tárnokmesteri hivatalviselésének idejére (1291) helyezte Gunchul és Mihály kamaraispánságát, valószínűbbnek tűnik azonban, hogy a forrásul szolgáló, csak napi dátumot tartalmazó oklevél (DL 93908.) Kőszegi Iván első tárnokmestere idején (1276) kelt, mivel a következő évből valóban fennmaradtak adatok egy Mihály nevű kamaraispánról. *Gyöngyösy Márton*: 13. századi esztergomi és budai kamaraispánok. Az Érem 71. (2015) 5.; Archontológia 1000–1301. 248.

kamarát, mint ahogy utóbb felmerült egy „szepesi kamara” léte is, amelynek szepesi ispánként értelemszerűen ő állhatott volna az élén.⁴⁴

A III. András itáliai pénzügyigazgatási szakembereire vonatkozó adatok közül talán még egyet összefüggésbe hozhatunk Baldóval. A *Stájer Rímes Krónika* hosszasan tárgyalja III. András trónra jutását és az új király, I. Albert osztrák herceg ellen indított 1291. évi hadjáratát. A szerző felsorolja a hainburgi békekötésnél jelen lévő személyeket is, és külön figyelmet szentel az András által küldött olaszoknak. A krónikás szerint jelen volt a király rokona, Albertino Morosini, két közelebbről nem azonosítható udvaronc, Valentinus és Petrus de Spina, valamint egy ragadványnevéen emlegetett személy: *der Drizkaer*, más szöveghagyomány szerint *der Dreisker*.⁴⁵ E név mögött nem nehéz a harmicados (*dreissiger*) foglalkozásnevet felfedezni; lehetséges, hogy az olasz küldött III. András harmincadosa, azaz a harmincadjövedelmek kezelésével megbízott bérlője vagy tisztviselője volt.⁴⁶ A 13. század második feléből már rendelkezünk olyan adattal, amely szerint az uralkodók bérbe adták a királynéi jövedelemként számontartott harmincadot. Igaz azonban az is, hogy az Árpád-korból ismert egyetlen eset távolról sem a rendszer sikerességének bizonyítéka: a zsidó Henel kamaraispán fiainak ugyanis nem sikerült eleget tenniük a bérleti szerződésben foglalt feltételeknek, és 800 márka ezüsttel Mária királyné adósei maradtak.⁴⁷ Már ekkor is megfigyelhető azonban az a tendencia, hogy a harmincadbérlők és a kamaraispánok köre között átfedés volt, noha a két hivatalt nem feltétlenül párhuzamosan igazgatták: Henel egyik fia, Wyluinus 1261-ben kamaraispánként tűnik fel.⁴⁸ Nem lenne tehát semmi meglepő abban, ha a Rímes Krónika által említett olasz harmicados az ez idő tájt kamaraispánságot viselő Baldo da Passignanóval lenne azonos.

Különösnek tűnhet, hogy III. András udvarának legfinomabb vonásokkal körvonalazható itáliai eredetű alakjai nem velenceiek voltak. A fenti megfigyelés azonban kevésbé meglepő annak a ténynek a tükrében, hogy a magyar király személyét illetően némi tartózkodás figyelhető meg Velence részéről, amit joggal

⁴⁴ Weisz B.: Kamaraispánok i. m. 80.

⁴⁵ Ottokars Österreichische Reimchronik I–II. Ed. Joseph Seemüller. Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken V/1–2. Hannover 1890–1893. I. 567. A részlet magyar fordítója szerint inkább helységnévről lehet szó. – Ottokar aus der Gaal: Stájer rímes krónika (részletek). Ford., bev. és kommentárokkal közreadja Bagi Dániel. (Arpadiana) Bp. 2023. 253.

⁴⁶ A lehetőségre Skorka Renáta hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.

⁴⁷ 1268: MES I. 551. (RA I/3. 1577. sz.)

⁴⁸ Weisz B.: Kamaraispánok i. m. 86. – Éppen ezért számunkra meggyőző Szentpétery Imre magyarázata, amely szerint Henel fiait kamarabérleti (1265. április 1.: „pro magna summe pecunie ex administratione camere fisco regie debite” – MES I. 521., RA I/3. 1439. sz.) és harmincadbérlési tartozás egyaránt terhelte (1268: „conduxissent tricesimam a domina regina [...] pro certa pecunie quantitate, nec exsolvissem totam debitam et conventam quantitatem, sed adhuc remansissent debitores in octingentis marcis fini argenti” – MES I. 551., RA I/3. 1577. sz.).

minősíthetünk kivárásnak: a városköztársaság még a Morosini-unokaöcs bizonytalan kimenetelű vállalkozása érdekében sem kockáztathatta kereskedelmi kapcsolatai zavartalanságát azzal az Ausztriával, amelynek hercege IV. László halála után ugyancsak bejelentette igényét a magyar trónra.⁴⁹ Mindezt szem előtt tartva aligha tarthatjuk véletlennek, hogy az első hivatalos velencei diplomáciai misszióról csak 1291 szeptemberében, pár nappal az osztrák–magyar háborút lezáró hainburgi béke megkötése (augusztus 28.) után döntöttek;⁵⁰ akkor tehát, amikor a velencei születésű magyar király pozíciója immár szilárdnak tűnt. Mint látjuk, a *Stájer Rímes Krónika* szerint az említett békeszerződés aláírásakor Albertino Morosini személyében egy olyan politikus is jelen volt, aki tekintélyénél fogva alkalmas lett volna a *Serenissima* hivatalos képviselőjére. A híradás azonban, amelyből Wertner Mór egyenesen arra következtetett, hogy „András még nagybátyjától is kapott olasz segítő csapatot”,⁵¹ kevésbé megbízható. Albertino ugyanis, miként hiteles okiratok bizonyítják, 1291 júniusában és augusztusában Velencében tartózkodott.⁵²

A Velencei Köztársaság tehát 1291 szeptemberében némi késéssel ugyan, de elérkezettnek látta az időt, hogy hivatalos küldöttséget menessen a lagúnák közt nevelkedett magyar uralkodóhoz.⁵³ A misszió vezetésével a király rokonát, Albertino és Tommasina Morosini anyai nagybátyját, Giovanni Cornarót bízta meg, aki hat hónapos tartózkodásra kapott engedélyt a Magyar Királyság földjén.⁵⁴ A követek arra kaptak megbízást, hogy kifejezzék az András trónra jutása fölött érzett öröm nagyságát, s elérjék a két állam közti szerződések megújítását. Cornaróval együtt útra kelt III. András édesanyja, Tommasina Morosini is.⁵⁵ Az ajándékokkal felszerelkezett fényes küldöttség huszonnegy lóval szállt tengerre, s a magas rangú követek mindegyike négy szolgát vitt magával. A személyzet tagjai közt volt szakács, sáfár (*expensator*) és jegyző is. A velencei hajók Zára felé

⁴⁹ A III. András megkoronázását megelőző eseményekről és a Habsburgok magyar trónigényének eredetéről lásd *Skorka Renáta*: Előjáték egy házasságkötéshez. A Habsburgok útja az első magyar házassághoz. In: Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Konferencia Székesfehérváron 2016. szeptember 22. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. (Közlemények Székesfehérvár történetéből) Székesfehérvár 2019. 59–68.

⁵⁰ 1291. szeptember 22.: *Deliberazioni del Maggior Consiglio di Venezia* I–III. Ed. Roberto Cessi. Bologna 1931–1950. (a továbbiakban: DMC) III. 306.

⁵¹ *Wertner Mór*: Az 1291. évi magyar–osztrák hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények* 17. (1916) 386.

⁵² 1291. június 27.: *Notaio di Venezia del sec. XIII.* (1290–1292). Ed. Manuela Baroni. (Fonti per la storia di Venezia. Sez. III. Archivi notarili) Venezia 1977. 66.; 1291. augusztus 19.: Uo. 90.

⁵³ A követségről lásd *Jászay Magda*: *Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története.* Bp. 1990. 35.

⁵⁴ *Flaminio Cornelius*: *Ecclesiae Venetae antiquis monumentis* I–XV. Venetiis 1749. X. 322.; *Óváry Lipót*: *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai* I. Bp. 1890. 42. (24. sz.)

⁵⁵ Uo.; 1291. szeptember 18.: CDCr VII. 50.; 1291. szeptember 22.: DMC III. 305.

vették az irányt; a névleg magyar fennhatóság alatt álló Traù szeptember 18-án kelt határozata szerint itt kellett csatlakoznia hozzájuk a trauiak küldöttségének, amelynek képviselői vállalták, hogy gondoskodnak a velenceiek ellátmányáról: a város által felszerelt hajón ürühúst, bort és árpát is szállítottak.⁵⁶

A gondos tervezés ellenére a követség nem ért célhoz egyhamar. Nem tudjuk, hogy az előkészületek milyen hosszúra nyúltak, s mikor hajóztak ki a Giovanni Cornarót és Tommasina Morosinit szállító gályák, az azonban biztos, hogy 1292. május 6-án a Nagytanács kénytelen volt arról határozni, hogy írjanak a követeknek: ha a hónap folyamán nem indulnak tovább a király anyjával Magyarország felé, térjenek vissza a lagúnák közé.⁵⁷ A határozat megfogalmazása nem hagy kétséget afelől, hogy Tommasina és kísérete már 1292 májusa előtt útra kelt – vélhetően nem sokkal a Nagytanács 1291 szeptemberi határozatait követően. Feltételezhető, hogy a küldöttség valamilyen okból elakadt, s hosszabb ideig vesztegelt valahol; minden bizonnyal éppen Zárában, a Magyar Királyság velencei kézen lévő kapujában, amelyet korábban a követség egyik állomáshelyeként jelöltek ki.⁵⁸ A késlekedés okát nem nehéz kitalálni: a Magyar Királyság tengerparti részein azok az oligarchák – legelső sorban a Šubićok – voltak az urak, akiket éppen 1292 tavaszán bízott fel a nápolyi Anjouk magyarországi trónigényét képviselő Martell Károly a III. Andrással szembeni ellenállásra.⁵⁹ Egy másik horvát dinasztia, a Babonícoké azonban egyértelműen a magyar király mellé állt az 1292. évi lázadás során, bár kétségtelen, hogy az Anjoukkal sem szakították meg a kapcsolatot.⁶⁰ Az uralkodó egy Baboníc Istvánnak juttatott birtokkal előlegezte meg bizalmát 1292 februárjában;⁶¹ a későbbiekben pedig István testvére, Radoszló bizonyította be, hogy III. András reményei cseppet sem voltak hiábavalók a Babonícok hűségét illetően. Radoszló volt ugyanis az, aki a Tommasina fogadására kiküldött, ám a lázadók fogságába esett Ugrin mestert a király parancsára kiszabadította, és a király anyját az országba vezette.⁶² Radoszló akció-

⁵⁶ 1291. szeptember 22.: DMC III. 306.

⁵⁷ 1292. május 6.: DMC III. 317.

⁵⁸ 1291. szeptember 18.: CDCr VII. 50.

⁵⁹ (1292. április): MDEA I. 85–86. Az időpont a trónkövetelő Martell Károly által küldött követ, Hugo de Monte Rotundis említéséből adódik, lásd 1292. április 5.: MDEA I. 87.

⁶⁰ Baboníc Radoszló 1291 nyarán II. (Anjou) Károly nápolyi király és felesége, Árpád-házi Mária híveiként jártak a dél-itáliai Anjou-udvarban. – 1291. június 6.: MDEA I. 77. Egy évvel később a nápolyi király csak azzal a kikötéssel erősítette meg fia, Martell Károly Szlavóniára és Horvátországra vonatkozó adományát a szerb királyi család tagja, II. István Ulászló részére, ha egyebek mellett Baboníc Radoszló birtokait sem éri általa sérelem. – 1292. augusztus 18.: MDEA I. 94.

⁶¹ 1292. február 26.: Codex diplomaticus comitum de Blagay. A Blagay család oklevéltára. Bevezető tanulmánnyal a család történetéhez. Szerk. Thallóczy Lajos – Barabás Samu. Bp. 1897. 55–58. (RA II/4. 3864. sz.)

⁶² 1293. július 11.: CDCr VII. 146–148. (RA II/4. 3935. sz.)

jára 1292 májusa és a báró tetteiről számot adó királyi oklevél 1293. július 11-ei kiállítására között került sor. Miután III. András 1292. június közepe előtt elfojtotta a Henrik-fiak lázadását,⁶³ a tengerpart felé vette az irányt; kétségtelenül azért, hogy maga biztosítsa édesanyja magyarországi utazását. Július végén Zágrábban tartózkodott,⁶⁴ míg augusztus 4-én egy Ivánc nevű helyről keltezett.⁶⁵ Mivel az általunk ismert Ivánc nevű szlavóniai települések Zágrábtól északra vagy keletre találhatóak, esetleg feltételezhetnénk, hogy a király már elvégezte mindazt, amiért délre látogatott – Tommasina tehát sikerrel csatlakozhatott hozzá –, s az augusztus 4-ei oklevelet már a visszaúton állíttatta ki. Az egyik Ivánc falu azonban olyan közel fekszik Zágrábhoz, hogy nem zárhatjuk ki: abban az esetben, ha a dokumentum keltének helye valóban ez a település volt, III. András csupán pihenésképpen, például vadászat céljából kereste fel zágrábi tartózkodása idején. Babonics Radoszló az év szeptemberében mindenestre már szlavón bánként tűnik fel, ami talán nem független attól a kitüntetett szereptől, amit a király anyja magyarországi útjának biztosításában játszott.⁶⁶ Az uralkodót karácsony táján még mindig Zágrábban találjuk,⁶⁷ az őszi hónapok során – még november 26. előtt – hosszabb ideig kényszerűségből Kőszegi Jánosnál vendégeskedett, aki a nyáron kötött békét felrúgva fogságba ejtette a királyt.⁶⁸ Mivel a következő év elején III. András már Budán adott ki oklevelet,⁶⁹ feltételezhetjük, hogy legfontosabb drávántúli teendőjét már elvégezte: legkésőbb 1292 végén már vele volt édesanyja is.⁷⁰

Valószínűnek tűnik, hogy nemcsak Tommasina Morosini, hanem a vele útra kelő idős rokon, Giovanni Cornaro is eljutott Magyarországra, bár meglehet, hogy a hosszúra nyúlt utazás viszontagságait ő már nem élte túl. A Jankovich-gyűjteményben fennmaradt egy 13. századi pecsétgyűrű, amely Giovanni Cornaro nevét viseli; bár nem ismert, hogy a tárgy milyen körülmények között került a gyűjteménybe, a legkézenfekvőbb magyarázatnak mégis az a Pásztoryné Alcsuti Katalin által megfogalmazott lehetőség tűnik, amely a gyűrű sorsát az

⁶³ 1292. július 21.: MES II. 329–332.; *Szabó Károly*: III. Endre fogsága 1292-ben. *Századok* 18. (1884) 107.

⁶⁴ 1292. július 18.: CDCr VII. 99–100. (RA II/4. 3883. sz.)

⁶⁵ (1292.) augusztus 4.: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V*. Hrsg. Hans Wagner – Irntraut Lindeck-Pozza – Leonhart Prickler. Wien–Graz–Köln 1955–1999. (a továbbiakban: UBB) II. 270. (RA II/4. 3890. sz.)

⁶⁶ *Archontológia* 1000–1301. 48.

⁶⁷ 1292. december 26.: CDCr VII. 117–118. (RA II/4. 3894. sz.)

⁶⁸ *Annales Mellicenses*. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* IX. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannoverae 1851. 510.; 1292. november 26.: CDCr VII. 112. (RA II/4. 3892. sz.); *Szabó K.*: III. Endre fogsága i. m. 109–110.

⁶⁹ 1293. január 4.: HO VI. 398–399. (RA II/4. 3898. sz.)

⁷⁰ *Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila*: Szent István és III. András. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból) Bp. 2003. 182.

1291 szeptembere után útra kelő velencei követtel, Albertino és Tommasina Morosini nagybátyjával kötötte össze.⁷¹ Arról sincs hír, hogy a követutasításnak megfelelően felülvizsgálták, vagy esetleg újra érvénybe helyezték-e a Magyar Királyság és Velence között korábban létrejött kereskedelmi és békeszerződéseket, ám nincs okunk feltételezni, hogy Velence képviselői ezt elmulasztották volna. A legfontosabb államközi megállapodásokat megőrző velencei *Libri pactorum* a 13. századból két efféle szerződést őrzött meg: az első az 1217. évi egyezség, amelyben II. András lemondott Zára városáról a *Serenissima* javára, a velencei kereskedőknek pedig kedvező feltételeket biztosított királyságában;⁷² a másik pedig az az 1244. évi békeszerződés, amelyben IV. Béla a velenceiek kezén hagyta az adriai várost.⁷³ Most bizonyára újra előkerült Zára és a velencei kereskedők ügye.

Tommasina Morosini tehát legkésőbb 1293 nyarától, de valószínűleg már 1292 decemberétől Magyarországon tartózkodott, kormányzati szerephez azonban csak 1295-ben jutott, amikortól, mint ismeretes, Szlavónia hercegnőjeként és a Dunán innen a tengerpartig terjedő részek kormányzójaként tűnik fel az oklevelekben.⁷⁴ A szokatlan cím olyan feladatokat vont magával, amelyek kipróbált férfiakat is komoly kihívás elé állítottak volna, s úgy tűnik, hogy a király anyja nem bizonyult rossz politikusnak.⁷⁵ Ezért is volt fájdalmas III. András számára Tommasina halála, ami bizonyosan 1296. március 7. és 1297. január 18. között következett be.⁷⁶ Nem lehetetlen tehát, hogy a királyi udvarnak már 1296 tavaszán – éppen III. András új házasságkötése idején – gyászruhát kellett öltenie: erre utalhat az, hogy a király anyjával Magyarországra érkező Marco da Saliceto, III. András nevelője az év májusában – mint láthattuk – már ismét Itáliában tartózkodott. A fenti lehetőségnek nem feltétlenül mond ellent, hogy létezik olyan,

⁷¹ *Pásztoryné Acsuti Katalin*: Giovanni Cornaro pecsétgyűrűje. *Folia Archaeologica* 3–4. (1941) 272–280.

⁷² *Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i Mletačke republike I–X*. Ed. Šime Ljubič. Zagreb 1868–1891. I. 29–31.

⁷³ 1244. június 30.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) VII/5. 263–265. (RA I/2. 770. sz.)

⁷⁴ Az 1295-ben bekövetkezett címváltozás időhatáraihoz: 1295. (április 28. előtt): MES II. 383. (Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. [Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.] Bp. 2008. [a továbbiakban: RD] 383. sz.); 1295. november 8.: ÁÚO X. 186–187. (RD 286. sz.)

⁷⁵ *Lenkey Z. – Zsoldos A.*: Szent István és III. András i. m. 197–198.

⁷⁶ Az alsó időhatárra ÁÚO X. 213–214. (RD 290. sz.), a felsőre 1297. január 18.: Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) 1244–1710. Szerk. Thallóczy Lajos – Horváth Sándor. Bp. 1912. 26–27. (RA II/4. 4101. sz.); *Wertner Mór*: Mikor halt meg Morosini Tommasina? *Akadémiai Értesítő* 24. (1913) 4. sz. 210–211. Vö. *Jászay M.*: Velence és Magyarország i. m. 36.

1296 nyarán kiállított oklevél, amelyben nem található meg a „jó emlékezetű” (*bone memorie*) jelző, amikor a király anyjáról olvasunk.⁷⁷

Az ifjú király korai pályáját egyengető nagybácsi, Albertino Morosini energiáit szülővárosának szolgálata kötötte le védenca uralkodásának döntő részében. Az itáliai történeti irodalom sem ismeri azt a Mircse János által lemásolt, de mindaddig kiadatlan és kiaknázatlan iratot, amelyből kiderül, hogy a velencei nagyúr 1296-ban a Velence fennhatósága alá került Isztria kapitánya s egyben Capo d’Istria – a mai Koper, korabeli nevén Justinopolis – *podestàja* volt.⁷⁸ Korántsem ez számított Albertino első velencei megbízatásának, sőt éppenséggel úgy tűnik, hogy ez volt a legutolsó. Az egyik legbefolyásosabb velencei család sarjaként már fiatalon szerepet vállalt a kereskedőállam érdekszférájába tartozó Földközi-tengeri városok ellenőrzésében.⁷⁹ 1274 és 1276 között Zára *comese* volt, majd 1277–1278-ban a Jeruzsálemi Királyság fővárosában, Akkóban képviselte a velencei érdekeket. Két évvel később Treviso, 1283-ban pedig Chioggia *podestàja*-ként látjuk viszont. A következő évben a Velencével szövetséges viszonyt ápoló Pisában választották *podestà*vá, éppen abban az időben, amikor a két Tirrén-tengeri kereskedőállam, a Pisai és a Genovai Köztársaság párviadala a végkifejlethez érkezett. 1284-ben ő vezette a pisai hajóhadat a végzetes meliorai tengeri ütközetben, amelynek végén maga is megsebesült s genovai fogságba került. Szabadulása után legközelebb Krétán tűnt fel: 1287 és 1290 között – a velencei uralom ellen fellázadó görögök mozgalmának idején – a sziget kormányzója volt.⁸⁰ 1290-ben ismét Chioggia *podestà*jaként látjuk viszont⁸¹ – talán épp e megbízatás miatt kellett elbúcsúznia a magyar főpapok és bárók hívására Zárában partra szálló unokaöccsétől.⁸² A korábban ismeretlen, 1296. évi isztriai megbízásáról már szoltunk.

Forrásaink – elsősorban Albertino Morosini 1305-ben kelt végrendelete – nem mindennapi tekintélyről és gazdagságról tanúskodnak. A vagyon eredete nem egészen világos; a családi örökséget Albertino a jelek szerint elsősorban nem

⁷⁷ Például 1296. augusztus 26.: CD VI/2. 37. (RA II/4. 4073. sz.)

⁷⁸ 1296. február 2.: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (a továbbiakban: MTA Kt.) Ms. 4976/8. (Az eredeti jelzet: Atti not. di Venezia, Cassa VII. casella 4. filz. 1. fasc. 7.)

⁷⁹ Életrajzhoz lásd *Tucci, U.*: Albertino Morosini i. m. 221–227.

⁸⁰ 1287. december 22.: Catastici Feudorum Crete, Catasticum Sexterii Dorsoduri 1227–1418. Ed. Charalambos Gasparis. Athens 2004. 553.; 1290. április 13.: Uo. 518.

⁸¹ *Enrica Salvatori*: Albertino Morosini. In: DB LXXVII. (A lexikon 2012-ben megjelent kötetének online változatát használtam: <https://tinyurl.com/y9ufyr4s>, letöltés ideje 2022. dec. 14.)

⁸² Ottokars Österreichische Reimchronik II. 520–521. Vélhetően 1278-ra keltezhető magyarországi tartózkodására lásd *Bácsatyai Dániel*: Aptatio stratarum. Egy balsikerű velencei követség és Magyarország 1286-ban. In: Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Bp. 2018. 336–337.

kereskedelmi tevékenységgel, hanem földbirtokosként gyarapította. Az Albertino életrajzát feldolgozó Ugo Tucci velencei történész csak egyetlen esetet idéz, amelyben III. András nagybátyja pénzügylet résztvevőjeként bukkan fel: 1286-ban firenzei bankházak nagy mennyiségű velencei dénárt kölcsönöztek neki, hogy az összeget Morosini franciaországi piacokon provins-i *solidusra* váltsa. Albertino adós maradt, így a zálogba adott családi ékszereket a hitelezők értékesítették; ám mivel a firenzeiek még így sem voltak a pénzüknél, 1291-ben személyesen keresték fel Albertinót velencei palotájában, aki fenyegetések közepette egyszerűen kidobatta őket.⁸³

Albertino 1297-ben lépett a Magyar Királyság földjére, ám ekkor már nem Velencét, hanem egyedül saját maga és családja érdekeit képviselte; mint ismeretes, unokaöccse rövidesen Szlavónia hercegévé és Pozsega ispánjává tette.⁸⁴ Kétségtelen, hogy új méltóságait Morosini afféle nyugati típusú örökíthető grófságnak tekintette, és akkor sem mondott le róluk, amikor III. András halála után távozott a királyságból: 1305. november 15-én kelt végrendeletében továbbra is Szlavónia hercegeként és Pozsega *comeseként* nevezi meg magát.⁸⁵ Az Árpád-házhoz fűződő rokonságára – és az ebből következő igényekre – a velencei domonkos templomban, a San Giovanni e Paolóban felállítandó síremlékén is fel akarta hívni a figyelmet: úgy rendelkezett ugyanis, hogy a sír fölé festett feszület mellett sok más szent mellett „a lesgzentebb királyokat, Istvánt, Radoszlót és Imrét”, valamint Szent Erzsébetet is ábrázolják. A Radoszló néven nyilvánvalóan Szent Lászlót kell értenünk, s talán a Babonícokkal folytatott küzdelmek emléke készítette nyelvbotlásra a halálos ágyán fekvő herceget, aki egy nappal később el is hunyt.⁸⁶ Ha a síremlék rövidesen elkészült volna, ma a magyar szent királyok ikonográfiájának egyik legkorábbi emlékeként tarthatnánk számon az ugyancsak velencei műhelyben készült és hasonló programot követő berni *diptychon* után, amely egyértelműen III. András személyéhez köthető.⁸⁷ A mű azonban – vélhetően – nem valósult meg. 1347-ben két mozaikfestő, Dardi Caparino és

⁸³ Tucci, U.: Albertino Morosini i. m. 225–226.

⁸⁴ 1297. szeptember 1.: CDCr VII. 285–287.

⁸⁵ Az eredeti végrendeletet (Archivio di Stato di Venezia, Atti dei Procuratori di San Marco, Misti, b. 127.) a dokumentum előrehaladott pusztulása miatt nem tudtam kézbe venni, ezért szövegét Mircse János másolata alapján közlöm jelen írás függelékében. – MTA Kt. Ms. 4976/1.

⁸⁶ „Notum facimus nos Gradonicus Dandulo et Phiofius Mauroceno procuratores Sancti Marci super commissariis constituti, quod currente anno ab incarnatione domini nostri Ihesu Christi millesimo trecentesimo quinto, mensis Novembris, die sextodecimo intrante, indictione quarta, Rivoalti, dominus Albertinus Mauroceno bona memorie dux Sclavonie et comes Boseghe de confinio Sancti Iuliani debitum humanitatis exolvit...” – MTA Kt. Ms. 4976/1. (Eredeti jelzete Mircse János idejében: Atti dei Procuratori di San Marco, Filze 221. A.)

⁸⁷ Marosi Ernő: III. András király (1290–1301) diptychonja. In: Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez. Szerk. Marosi Ernő. Bp. 2009. 49–52.

Andriolo Diandolo megbízást kapott a végrendelet végrehajtásáért felelő *procuratorok*tól, köztük Albertino egyik leszármazottjától, Andrea Morosinitől, hogy gondoskodjanak a síremlék díszítéséről,⁸⁸ ám a mozaikok – ha el is készültek – sajnos nem maradtak fenn.

A fentiekből világossá válhatott, hogy III. András anyai rokonsága, Albertino Morosini és családja valóságos uralkodódinasztiaként tekintett önmagára. A Morosini familia kétségtelenül hatékonyan szolgálta Velencei András politikai érdekeit. Albertino már korábban is megtett minden tőle telhetőt, hogy unokaöccse dinasztikus céljait előmozdítsa; az említett igyekezet gyümölcsének kell tekintenünk, hogy egyik unokáját, Constanzt 1293 augusztusában a szerb király fiával, II. István Ulászlóval,⁸⁹ egy másikat, Turcót pedig Kőszegi Henrik leányával jegyezte el 1300-ban.⁹⁰ Mindkét eljegyzés a nápolyi Anjouk III. András ellen irányuló szövetségi rendszerébe vert éket.

Korábban ismeretlen volt, hogy a Morosini-rokonság mellett András más hozzátartozóit, apja balkézlől született gyermekeit, azaz féltestvéreit is magához hívta uralkodása első éveiben. A két fattyúról már csak azért is gondoskodnia kellett, mivel atyjuk, Utószülött István herceg 1271 áprilisában kelt végrendelete szerint rész illette őket a szlavóniai hercegség jövedelmeiből.⁹¹ Egyikük, Aimericus, 1291 augusztusában kelt útra a távoli Aragóniából, II. Jakab udvarából – neve az Árpád-ház és az aragóniai uralkodódinasztia közötti dinasztikus kapcsolatok történetében szimbolikus jelentőségű –, azt azonban nem tudni, hogy megérkezett-e valaha ősei földjére.⁹²

Vajon miként kerülhetett III. András féltestvére Aragóniába? Krónikáink szerint Utószülött István sógora, I. (Hódító) Jakab aragóniai udvarába is elvetődött, miután meghíusult az a reménye, hogy átveheti anyai jussát, a ferrarai Este-örökséget.⁹³ Aimericus aragóniai kötődésének ismeretében nincs okunk kétkedni a híradás igazában: II. András utószülött fia, István herceg valóban

⁸⁸ MTA Kt. Ms. 4976/1. (Eredeti jelzete: Archivio di Stato di Venezia, Atti dei Procuratori di San Marco, Misti, b. 127.)

⁸⁹ 1293. augusztus 24.: *Wertner Mór*: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története. Temesvár 1891. (Történeti, nép- és földrajzi könyvtár XXVIII.) 64–65. Újabb kiadása és kommentárja: *Aleksandra Fostiková – Neven Isailović*: Ugovor o veridbi Vladislava II Nemanjića i Konstance Morozini. *Venecija*, 24. avgust 1293. godine. *Miscellanea* 39. (2018) 7–46.

⁹⁰ 1300. szeptember 18.: *ÁÚO* V. 260–261.

⁹¹ 1271. április 10.: *HO* VIII. 431–435.

⁹² *Heinrich Finke*: *Acta Aragonensia. Quellen zur Deutschen, Italienischen, Französischen, Spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der Diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291–1327)*. I–III. Berlin–Leipzig 1908–1922. III. 16.

⁹³ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky. In: Scriptorum Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1937–1938. I. 476.*

felkereste nővérét, Jolánta aragóniai királynét, s egy itteni szeretőjétől foganhatott az Imre névre keresztelt fiú. A III. Andrásnál vélhetően jóval idősebb báty sorsáról forrásaink sajnos nem mondanak többet.

A másik féltestvér esetében éppen fordított a helyzet: ő csak a magyarországi forrásokban kerül elő, igaz, csak két alkalommal. *Tralusio comes*ről, Visegrád várnagyáról van szó, aki 1294-ben vagy az utána következő években, egy május 1-jei napon fivérével együtt Visegrádon tartózkodott.⁹⁴ Még egy alkalommal fordul elő forrásainkban; megtudjuk ugyanis, hogy Kékes falu lakóit önkényesen Szentendrére telepítette, s ezzel megkárosította a Szentendrét birtokló veszprémi püspököt.⁹⁵ Bár forrásadattal nem igazolható, mégis valószínű, hogy *Tralusio* a visegrádi várnagysággal rendszerint összekapcsolódó⁹⁶ pilisi ispánságot is igazgatta, s e minőségében kerített sort a veszprémi püspököt hátrányosan érintő áttelepítésre.

Fentebb már utaltunk arra a meglepő jelenségre, hogy a fennmaradt kútfők tanúsága szerint a velenceiek korántsem voltak túlsúlyban III. András környezetében. A források természetesen nem reprezentatívak: a király személyes udvartartásáról például alig áll rendelkezésre információ, noha éppen itt várhatnánk olyan személyek felbukkanását, akiket III. András velencei évei során fogadott a bizalmába. Mégiscsak akad azonban egy velencei család, amelynek három tagja is Magyarországon csinált karriert.

Történeti irodalmunk Torusto-fivéreként ismeri a velencei Niccolót, Giannit és Marcót,⁹⁷ akik közül az elsőt III. András helyezte a Türje nembeli Fülöp zágrábi püspök által emelt, ám királyi kézbe került Medvevár élére. Miután – valamikor 1295. január 5. után – Niccoló meghalt,⁹⁸ Gianni vette át a várnagyságot, aki a zágrábi kamarispáni tisztséget is betöltötte.⁹⁹ Gianni gyilkosság áldozata lett, halála után a harmadik testvér, Marco zágrábi kanonok – Ágoston zágrábi püspök tiltakozása ellenére – átadta a várat a Babonícoknak.¹⁰⁰ A szentéletű domonkos főpap 1303 decemberében foglalta el székét,¹⁰¹ így Medvevár csak ezután kerülhetett a Babonícok kezére; ebből azonban az is következik, hogy Marco még

⁹⁴ RA II/4. 259. (4350. sz.)

⁹⁵ 1301. április 28.: A veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I–IV. Ed. a collegio historicorum Hungarorum Romano. Bp. 1896–1907. IV. 315–316.

⁹⁶ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Bp. 1996. I. 163.; *Zsoldos Attila*: Visegrád vármegye és utódai. Történelmi Szemle 40. (1998) 20.

⁹⁷ *Weisz B.*: Kamaraispánok i. m. 80–81.

⁹⁸ 1295. január 5.: ÁÜO V. 128–129.

⁹⁹ (1295–1299 k.) június 23.: CDCr VII. 179–180. (Keltezéséhez lásd Archontológia 1000–1301. 262–263. 32. jegyzet).

¹⁰⁰ 1328. július 27.: CDCr IX. 402–403.

¹⁰¹ *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 79.

évekkel a király halála után is magyar földön tartózkodott. A szepesi várat Vencel cseh király kezére játszó Baldo da Passignanóhoz hasonlóan Marco kanonok is pénzért adott túl Medveváron, ám a pontos összeg sajnos nem ismert.¹⁰²

A testvérek családnevével kapcsolatban gyanakvásra ad okot az, hogy Velencében egyáltalán nem ismeretes a Torusto név. A fivérek és Medvevár sorsáról számot adó s a testvérek családnevét fenntartó 1328. évi dokumentum összes kiadója Daniele Farlati 1775. évi oklevélközlését tekintette követendőnek a név átírásakor.¹⁰³ Az oklevél egyik 18. századi másolatában is a Torusto alak olvasható,¹⁰⁴ ám egy 1670-ből származó átírásban egyértelműen a Tonisto forma szerepel.¹⁰⁵ A két alak könnyen összetéveszthető, s az eredeti oklevél híján a kérdés eldöntéséhez csak a dokumentum 14. századi másolatához fordulhatunk, amely a zágrábi egyház *Liber privilegiorum*ában maradt fenn.¹⁰⁶ A kérdésre itt nem kapunk egyértelmű feleletet, ám magyarázatot nyer az eltérő névalakok eredete: a korai másolat írásképe ugyanis mindkét olvasatot lehetővé teszi. A Tonisto alakot kell azonban előnyben részesítenünk: ilyen velencei família ugyanis valóban létezett, s vannak bizonyos jelek, amelyek valószínűvé teszik, hogy a három fivér valóban ebből a családból származott.

A Tonisto család ugyancsak azon prominens velencei dinasztikák közé tartozott, akiket tekintélyük a városköztársaság vezetői pozícióiba emelt, bár gazdagságuk és befolyásuk nem hasonlítható össze a Morosinikével. A hagyomány szerint ők építették a velencei Szent Tamás templomot, amelynek patrónusai voltak.¹⁰⁷ A család legjelentősebb tagjának Niccolò Tonisto tekinthető, aki a 13. század első felében Albertino Morosini karrierjéhez hasonló pályát futott be: előbb Capo d'Istria *podestája* (1222),¹⁰⁸ majd akkói *bailo* (1227),¹⁰⁹ Kréta kormányzója (1228–1232), Verona *podestája*¹¹⁰ (1233), végül pedig Ragusa *comese*¹¹¹ (1238–1240) volt. A Tonistók presztízse jelentősen csökkent a század második felében, s végül kiszorultak Velence híres patrícius családjai közül; mindez érthetővé tenné,

¹⁰² 1309. június 24.: CDCr VIII. 250–251.; 1313. június 10.: CDCr VIII. 337–338.

¹⁰³ *Daniele Farlati*: Illyricum sacrum I–VIII. Venetiis 1751–1819. V. 421. A dokumentum kiadásaihoz lásd Anjou-kori oklevéltár I–XV., XVII–XXXVIII., XL., XLII., XLVI–LI. Szerk. Kristó Gyula et al. Szeged–Bp. 1990–2022. XII. 338. sz.

¹⁰⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 279523.

¹⁰⁵ 1670. augusztus 16: DL 107696.

¹⁰⁶ DF 283555. f. 66r

¹⁰⁷ *Flaminius, C.*: Ecclesiae Venetae i. m. II. 326–328.

¹⁰⁸ 1222. április: Acta imperii selecta. Ed. Johann Friedrich Böhrmer. Innsbruck 1866. 251.

¹⁰⁹ 1227. szeptember: Documenti del commercio veneziano nei secoli XI–XIII. I–II. Ed. Raimondo Morozzo della Rocca – Antonino Lombardo. Roma 1940. II. 175.

¹¹⁰ *Élisabeth Crouzet-Pavan*: Venise et le monde communal: Recherches sur les Podestats vénétiens 1200–1350. Journal des savants (1992) 2. sz. 294.

¹¹¹ 1238. július 16.: CDCr IV. 60.; 1240. május 22.: CDCr IV. 111.

hogy a Tonisto-fivérek miért kényszerültek arra, hogy Magyarországon próbáljanak szerencsét. 1291-ben gyakran feltűnik Velencében egy Marco Tonisto nevű klerikus, a San Marco kanonokja,¹¹² s 1334-ben egy azonos nevű címzetes püspökkel találkozunk,¹¹³ méghozzá egy olyan kis-örményországi egyházmegye élén, amelynek vezetői gyakran velenceiek közül kerültek ki a 14. században.¹¹⁴

Még egy bizonyíték hozható fel amellet, hogy Medvevár urai a Tonisto család sarjai voltak. Tudunk egy Jacopo Vendelino nevű zágrábi kanonokról, akinek szintén volt javadalma a velencei Szent Márk székesegyházban. Mivel 1308-ban már aligha juthatott hozzá zágrábi jövedelmeihez, maga Pietro Gradenigo dózse járt közben az érdekében a Magyarországon tartózkodó Gentilis bíboros-legátusnál, hogy egy másik káptalanban jelöljön ki neki javadalmat.¹¹⁵ A dózse leveléből azt is megtudjuk, hogy Jacopo egy velencei templom plébánosa volt, más források pedig azt is elárulják, hogy melyik egyházban akadtak lelkipásztori teendői: a Tonistók által patronált Szent Tamás templomban.¹¹⁶ Több mint valószínű, hogy Vendelino a Tonisto-fivéreknek köszönhette zágrábi stallumát; ám ahogy ezt, úgy a többi javadalma sem tudta sokáig élvezni, mivel 1310-ben belekeveredett a velencei kormányzat elleni, Baiamonte Tiepolo neve által fémjelzett híres összeesküvésbe, s ezért örökre el kellett hagynia a lagúnát.¹¹⁷ Trevisóban talált menedékre, ahonnan 1325-ben velencei nyomásra távozni kényszerült, vélhetően Padovába.¹¹⁸ A leleplezett szervezkedés vezetője, Lorenzo Tiepolo dózse fia, édesanyja családjához,¹¹⁹ a Šubićokhoz menekült, s 1324 nyarán unokatestvére, Šubić (II.) György oldalán fogságba esett a rivális Nelipić dinasztia ellen vívott ütközetben.¹²⁰

*

¹¹² Notaio di Venezia i. m. 46., 109., 131.

¹¹³ *Flaminius Cornelius*: Ecclesiae Torcellanae antiquis monumentis I–III. Venetiis 1749. I. 340–341.

¹¹⁴ Jeremias Venetus OM (1365) – *Konrad Eubel*: Hierarchia catholica medii aevi I–II. Monasterii 1913. I. 519.; Bonifacius Venetus O. Carm (†1374) – *Flaminius, C.*: Ecclesiae Venetae i. m. VI. 266. ¹¹⁵ (1308.) október 1.: MDEA I. 180.

¹¹⁶ *Flaminius, C.*: Ecclesiae Venetae i. m. II. 339.

¹¹⁷ *Giuseppe Praga*: Balamonte Tiepolo dopo la congrua. Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria 1. (1926) 40–100.

¹¹⁸ Documenta ad Belunum, Canetam, Feltria, Tarvisium spectantia. Regesta collegit A.–S. Minotto. II/1–2. Venetiis 1871. II/1. 123., II/2. 8., 12–13.

¹¹⁹ *Wertner M.*: Középkori délszláv uralkodók i. m. 253.

¹²⁰ Michae Madii de Barbazanis Historia de gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum, ad a. 1300. In: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini I–III. Vindobonae 1746–1748. III. (Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum) 651.*

Baldo da Passignano elveszett könyve a fenti felsorolásnál minden bizonnyal jóval hosszabb listát tartalmazhatott azokról az olaszokról, akik részt vettek Velencei András magyarországi vállalkozásában. E néhány személy alaposabb megismerése azonban talán nem volt hiábavaló. Kiderült, hogy a III. András által pozícióba emelt itáliaiak között olyanok is voltak, akik nem Velencéből származtak; a király olasz környezetének legjobban megismerhető tagja, az irodalmi ambíciókkal is rendelkező Baldo da Passignano Firenzéből került a Morosini család szolgálatába. Az otthonából névleg ghibellin-pártisága miatt száműzött, vállalkozó szellemű szerencselovag az uralkodó kitüntetett bizalmát élvezte, hiszen kamaraispánként és szepesi ispánként is szolgált III. Andrást. Szülővárosában ugyancsak leáldozott már a csillaga a velencei Tonisto famíliának, amelynek tagjai Medvevár uraiként és zágrábi kamaraispánként tűnnek fel a hazai forrásokban. Az utolsó Árpád-házi király uralmát rövidre szabta a sors, itáliai híveinek pedig a dinasztia kihalása miatt nem volt lehetőségük arra, hogy meggyökeresedjenek a Magyar Királyságban. Akik azonban a király halálát követő zavaros időben nem vesztették el a lélekjelenlétüket, nem távoztak üres kézzel: Baldo esetében a szepesi vár átadásáért kapott összeg a családi vagyon megalapozásához is hozzájárulhatott, s vélhetően a Medvevárat átadó Marco Tonisto sem hagyta el Magyarországot szegényebben, mint ahogy érkezett.

Függelék

Albertino Morosini végrendelete Velence, 1305. november 15.

Eredeti:

Archivio di Stato di Venezia, Atti dei Procuratori di San Marco, Misti, b. 127.

Másolat:

Magyar Tudományos Akadémia Kt. Ms. 4976/1.

(A kiadás ez utóbbi alapján készült.)

In nomine Dei eterni Amen. Anno ab incarnatione Domini nostri Ihesu Christi millesimo trecentesimo quinto, mense Novembris die quintodecimo intrante, indictione quarta, Rivoalti. Cum vite sue terminum unusquisque prorsus ignoret et nil certius habeamus, quam quod mortis non possumus evitare discrimen, recte unicuique imminet precavendum, ne incautus occumbat, et sua inordinata relinquat. Quapropter ego, Albertinus Maurocenus dux Sclavonie et comes Bosege de confinio Sancti Iuliani cogitans, que superius continentur, misi pro Marco de Vinea archipresbitero Castellano, notario et aule incliti ducis Venetiarum cancellario,

ipsumque sana mente et integro consilio rogavi, ut hoc mecum scriberet testamentum. In quo etiam constituo meos fide commissarios, procuratores Sancti Marci super commissariis constitutos Feofum Mauroceno de confinio Sancti Angeli consanguineum meum, Marchesinam uxorem meam, dominam Genevrem Gradonico sororem meam de confinio Sancti Angeli ac Michaelem Maurocenum filium meum de dicto confinio Sancti Iuliani, ut secundum quod hic ordino et dari volo, sic post meum obitum debeant adimplere. In primis omnium meorum bonorum dimitto rectum decimum. Volo insuper pro anima mea duo millia librarum distribui pro anima prout in sequentibus continetur. De ipsis ergo dimitto celebrari pro anima mea tot missas, quot ascendant ad quantitatem ducentarum librarum. Item dimitto pro maritandis pauperibus mulieribus libras ducentas, ita quod unaqueque ipsarum non habeat, nec possit habere quocumque modo ultra libras decem. Item dimitto pro mulieribus monachantis libras ducentas, ita quod unaquaque ipsarum similiter non habeat, nec possit habere ultra libras decem. Item dimitto cuilibet monasterio a Grado usque ad Caput Aggerum, ubi invenietur cohabitari fratrum vel sororum soldos viginti pardorum. Item dimitto in paramentis fiendis pro celebratione missarum, tam ecclesie Sancti Iuliani, quam ecclesie Sancti Angeli pro unaquaque libras vigintiquinque, que quidem aparamenta fiant, sicut videbitur suprascriptis commissariis meis. Volo insuper sepeliri apud locum fratrum Predicatorum de Venetiis, in loco, ubi ordinatum est, videlicet inter altare Beate Iohannis Baptiste et altare Beate Katarine virginis, ubi super tumulo seu sepultura mea volo et ordino depingui sanctorum ymagines, que sequuntur, videlicet in medio crucifixus in cruce positus cum tribus archangelis, videlicet Michael, Gabriel et Raphael desuper positus. A latere vero crucifixi sint ymagines Beate Virginis et Iohannis evangeliste cum aliis sanctis, qui sequuntur, videlicet Iohanne Baptista, Petro, Paulo et Iacobo apostolis, Marco evangelista, Stephano et Iuliano martiribus, Nicholao, Dominico et Francesco confessoribus, Stephano et Radisclavo et Aimerico sanctissimis regibus, Maria Magdalena, Lucia, Katerina, Margarita virginibus et Sancta Elisabet, et ponantur sive dipinguantur ad pedes crucifixi ego, Albertinus cum uxore mea, que omnia fiant ad honorem crucifixi et supradictorum sanctorum, quam melius fieri poterunt. Cui monasterio fratrum Predicatorum pro ipsius fabrica dimitto libras ducentas et insuper centum libras ipsi conventui. Et si contingat me non sepeliri in dicto loco Venetiis, dimitto solummodo eidem librarum centum. Dimitto insuper dicto conventui fratrum Predicatorum libras triginta parvorum annuatim, de fictu mei piscarie magne, ita quod dicta piscaria sive fictus ipsius sit dicto loco, et conventui in hoc obligata ad hoc, quod fratres suprascripti loci singulis annis in perpetuum pro anima mea anniversarium faciant et ordinent unam missam ibidem ad unum de dictis altaribus diebus singulis in perpetuum pro anima mea et meorum celebrari. Et volo, quod dicte libre triginta, que obvenient de proventibus

dicte piscarie in dictis libris duabus mille ullatenus computentur. Item dimitto singulis congregationibus de Venetiis libras decem, ut debeant annis singulis pro anima mea et meorum anniversarium in perpetuum celebrari. Item dimitto fratribus Minoribus de conventu Venetiarum libras quinquaginta. Item libras vigintiquinque sororibus Minoribus. Item pro opere monasterii Sancte Marie de Melta de Iadra, quod feci fieri, dimitto libras quinquaginta. Item libras centum dimitto pro opere monasterii Sancte Katerine de Clugia maiore. Item monasterio Sancti Ylari pro opere ipsius libras vigintiquinque. Item Sancte Marie de Celestibus, Sancte Marie de Virginibus, Sancto Iohanni de Torcello, Sancto Anthonio, Sancto Adriano, Sancte Marie de Portu Sicco, pro quolibet ipsorum monasteriorum libras decem in opere eorundem. Item in opere monasterii Sancte Crucis de Venetiis dimitto libras centum. Item in opere monasterii Sancti Spiritus vel cavane ipsius dimitto libras vigintiquinque. Item, si uxor mea viduare voluerit, et dimiserit suam repromissam in utilitatem heredum meorum in vita sua, dimitto ei victum et vestitum de bonis meis et habitationem condecens in domo mea, et volo quod dopna et domina sit, sicut erat tempore meo. Quod si hoc facere voluerit, nichil volo, quod debeat de bonis meis, nisi pannos suos, et sit extra commissariam meam. Item dimitto filie mee Cubitose libras duo mille pro suo maritare et de ipsis omnem suam voluntatem facere, et interim habeat victum et vestitum de meis bonis, et si voluit se maritare, dictos denarios habeat ad suam utilitatem et voluntatem. Item dimitto eidem Cubitose libras mille, quando concordia erit de bonis et iuribus meis tam de Ungaria, quam de Sclavonia. Et simili modo dimitto eidem Cubitose quingentas libras de bonis et iuribus meis de marchesatu Estense. Item dimitto Katerine filie mee libras ducentas, et si dicta Katarina maritaverit se, volo, quod habeat de bonis et iuribus meis, tam de Ungaria, quam de Sclavonia et marchesatu Estense tantum, quantum dicte filie mee Cubitose dimitto de ipsis iuribus. Item dimitto Tomasine simili modo quingentas libras de iuribus et bonis meis tam de Ungaria, quam de Sclavonia et libras ducentas eidem Tomasine dimitto de Marchesatu Estense. Item volo, quod omnes tres filie mee predictae habeant statium solum in domo antiqua contigua cum magna, et si non contentantur, assignetur eisdem tribus filiabus meis locus congruus in mea domo maiori in vita sua. Item dimitto predictae Tomasine, que dicitur Bisyna, filie mee naturali pro sua maritare libras septingentas et interim habeat victum et vestitum de bonis meis. Item dimitto Marchesine servitrici mee libras decem grossorum et domum unam, ubi ipsa posset habitare, donec ipsa maritaverit se. Et si stare voluerit sine viro, habeat ipsam domum pro sua habitatione in vita sua, videlicet unam de domibus Sancti Angeli secundum ipsius voluntate, et omnes suas vestes et lectum suum corredatum. Item dimitto eidem Marchesine libras centum de bonis et iuribus meis tam de Ungaria, quam de Sclavonia et quinquaginta de Marchesatu Estense. Item dimitto eidem Marchesine servitrici mee domum meam, que est

posita in Castello pro pignore legati, quod sibi dimitto donec ipsa habeat legatum, quod superius ordino sibi dari. Et habeat interim ipsa fructus dicte domus de Castello, ita quod fructus sive pensio non computetur in sortem, quousque sibi fuerit satisfactum. Item dimitto Viole servitrici mee soldos decem grossorum et insuper soldos quinque grossorum, filio ipsius Viole, si ingreditur monasterium. Item dimitto magistro Monti et magistro Symoni, qui me habuerunt in cura, pro suo labore soldos quadraginta grossorum pro quolibet. Item volo, quod dentur libras septuaginta pro anima domine Richelde Valaresso. Item dimitto Marie servitrici mee, que michi servivit, soldos viginti grossorum. Item volo, quod distribuantur pro anima mea et animabus illorum, quorum bona defraudari, libras centum de dictis libris duabus mille. Item dimitto libras centum de dictis libris duabus mille heredibus condam domini Pandulfi de Petriolo, et si non invenietur aliquis heres ipsius, dentur pro anima ipsius monasterio Sancte Katarine de Clugia maiori pro possessionibus emendis. Item dimitto Palme condam servitrici mee libras decem. Item volo, quod omnes dimissorie mee solvantur infra duos menses postquam notum erit pro certo commissariis meis de morte mea, salvo quod dictum est de dimissoria librarum triginta dimissis fratribus Predicatorum de fructu et obventionibus piscarie magne, que debent solvi annuatim. Et salvo quod dictum est de aliis dimissoriis, que habent terminum sive condicionem, quod si alie dimissiones solute non fuerint, ut dictum est, ex tunc omnes commissarii mei sint extra commissariam meam, et sint soli commissarii mei procuratores Sancti Marci super commissariis constituti et prior et lector fratrum Predicatorum de Venetiis, qui erunt pro tempore. Et quod ipsi possint et debeant vendere, alienare, ac etiam obligare omnes possessiones meis ad hoc, quod ipsi possint infra alios duos menses satisfacere omnibus illis, quibus ego dimitto. Et quod possint afficere dictam piscariam, ita quod fratres antedicti, scilicet Predicatores habeant annuatim libras triginta, ut dictum est, videlicet medietas ipsarum triginta librarum sit fratrum Predicatorum et alia medietas sit pro edificatione altaris sui magni, seu ad laborandum dictum altare vel in opere sue ecclesie. Et alie dimissorie mee omnes, quas dimitto, solvantur in duplum, si solute non erunt infra duos menses, ut dictum est. Nolo tamen, quod possessiones mee in confinio Sancti Iualiani posite, nec mea piscaria magna vendi vel alienari, obligari sive pignorari possint alioquo modo vel titulo seu ingenio, sed semper vadant de herede in heredem masculum salvis suprascriptis condicionibus. Etiam volo, quod dicta domus mea semper maneat indivisa inter heredes et pro heredibus meis masculis. Et quandocunque heredes sive proheredes mei sine herede masculo remanserint, volo, quod omnes mee possessiones, quas habeo in Venetiis, vendantur, et quod de denariis inde habitis fiat unum monasterium in Venetiis, in quod adminus decem fratres Predicatores stare debeant, quibus dimitto et volo, quod habeant libras quingentas annuatim de meis bonis, et dicti fratri teneantur orare pro anima mea et

heredum sive parentum meorum. Volo tamen quod ille, qui ultimo sine herede masculo remanserit, ordinare possit pro anima sua libras duo mille. Item volo, quod dentur pro anima Marinelli, filii mei libras trecentas. Item libras vigintiquinque pro anima Nani de dictis librarum duobus mille. Item volo, quod solvantur omnia mee debita clarefacta et specialiter omnibus illis, qui mihi mutuaverunt in civitate Zagabriensi sicut in concordia fui cum eis, ut continetur in instrumento facto manu presbiteri Iacobi Pedegella. Residuum vero omnium meorum bonorum dimitto Michieli filio meo cum omnibus condicionibus suprascriptis, ita tamen quod mei commissarii quodocumque heredes mei sine herede obierint masculo, ut dictum est, faciant sicut superius est expressum. Item volo, quod inveniatur ratio condam Leonis Mutio, et si debeo aliquid dare ei, quod solvatur eidem. Item volo dare pro anima mea libras duodecim grossorum, de quibus quinque distribuantur in Clugia, tres in Puvilia, sodos quadraginta in Venetiis et sodos quadraginta in Boriano da mare et in illis locis pro pauperibus vestiendis, mulieribus maritandis et monachandis, ita quod non habeant ultra sodos centum pro qualibet, ut dictum est superius. Insuper do et concedo suprascriptis commissariis meis post obitum meum plenam virtutem et potestatem inquirendi, interpellandi, proclamandi, placitandi, respondendi, advocandi precepta et interdicta tollendi, legem petendi, sententiam audiendi et consequendi, intromittendi atque excutiendi omnia mea bona et habere a cunctis personis ubicumque et apud quemcumque ea invenire poterint cum cartis et sine cartis, per curiam et extra curiam, securitatem et omnes alias cartas vel quicquid inde opus fuerit faciendum modo et ordine, ut predicatur, posset dimissiones et debita persolvendi, in anima mea iurandi et totum, in quod huic mee commissarie spectare videbitur faciendi et exercendi, sicut ego vivens facere possem et deberem. Et hoc meum testamentum firmum et stabile iudico imperpetuum. Si quis igitur ipsam ausu temerario corrumpere presumpsit, habeat sibi contrarium Deum patrem omnipotentem. Et insuper componat cum suis heredibus et successoribus suprascriptis commissariis meis et eorum successoribus auri libras quinque. Et hec mei testamenti carta in sua permaneat firmitate. Signus suprascripti Albertini Mauroceno, qui hec rogavit fieri.

+ Ego Petrus Babay presbiter testis subscripsi.

+ Ego Marcus de Vinea archipresbiter Castellanus, notarius de mandato, licentia et auctoritate incliti domini ducis Venetiarum suique minoris et maioris consilii cum subscriptione tamen unius testis, cum alter, videlicet presbiter Nicolaus ecclesie Sancti Iuliani, testis rogatus subscribere recusasset, compleri et roboravi.

THE BELLETRIST CHAMBER ISPÁN
AND OTHER ADVENTURERS
The Italians of Andrew III
By Dániel Bácsatyai

SUMMARY

The written evidence concerning the persons of Italian origin who lived in the court of King Andrew III of Hungary (1290–1301), who had himself been raised in a Venetian patrician family, is small in amount but all the more valuable. The present study accordingly aims to take stock of such sources, with a special regard to the king's uncle, Albertino Morosini, who made a spectacular career in both Venice and Hungary. Not all the persons who were elevated to political prominence by Andrew II came from Venice: for instance, the most completely documented Italian member of the king's entourage, Baldo di Passignano, a man with literary ambitions as well, left Florence in order to join the service of the Morosini family. Exiled from his city, formally on account of his Ghibelline sympathies, this adventurous soldier of fortune was high in Andrew III's favour, whom he served as chamber *ispán* and *ispán* of Szepes as well. Likewise on the wane in its native city was the Venetian Tonisto family, previously incorrectly identified in the scholarly literature, whose members emerge in the Hungarian sources as lords of Medvevár and chamber *ispáns* of Zagreb. Yet the reign of the last Árpád king proved to be too short for his Italian supporters to put down solid roots in the Kingdom of Hungary. Those, however, who managed to keep their composure in the troubled times following the king's death, did not leave Hungary empty-handed.

CONTENTS

PATRONAGE AND SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

<i>Judit Klement</i> : Introduction	1045
<i>Zsófia Bárány</i> : The Supporters of the Saint Stephen Society between 1848 and 1858	1047
<i>Lilla Szalisznyó</i> : The Hungarian National Theatre and the Various Forms of Charity in the Nineteenth Century	1067
<i>Miklós Konrád</i> : Bourgeois Jewish Patrons in the Dualist Era	1093
<i>Katalin Baráth</i> : Stadiums from Public Donation. Supporters of Early Football Grounds in the History of FTC and MTK, 1909–1912	1115
<i>Enikő Róka</i> : Quiet Years of Treasure Accumulation. The History of the Municipal Gallery 1959–1989	1141

ARTICLE

<i>Dániel Bácsatyai</i> : The Belletrist Chamber Ispán and other Adventurers. The Italians of Andrew III	1171
---	------

PAPER

<i>Andor László</i> : István Bocskai, the Hungarians' „Moses”	1195
---	------

IN MEMORIAM

Nomina nuda tenemus. In memoriam Ambrus Miskolczy (1947–2023) (<i>Levente Nagy</i>)	1211
--	------

BOOK REVIEWS

<i>Kanász Viktor: Oroszlán a végvárban. Thury György és Nagykanizsa</i> (<i>József Csermelyi</i>)	1217
<i>Mihalik Béla Vilmos: A kétszer megváltott nép. Katolikus egyház a Jászkunságban</i> (1687–1746) (<i>Kornél Nagy</i>)	1219
<i>Czeferner Dóra: Kultúrmisszió vagy propaganda? Feminista lapok és olvasóik</i> Bécsben és Budapesten (<i>Vince Paál</i>)	1222
Mózessy Gergely (szerk.): Griger Miklós feljegyzései (<i>Csaba Keresztes</i>)	1225
<i>Nagy József: Békeévek Mars árnyékában. A Székely Határvédelmi Erők története</i> (1940–1944) (<i>László Kázmér</i>)	1228
<i>Eörsi László: „Irgalomnak helye nincs”. Az 1956-os forradalom és szabadságharc</i> kivégzett résztvevői (<i>Péter Apor</i>)	1230
AUTHORS OF THIS ISSUE	1235